

ДИСПРОПОРЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ, СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті висвітлено основні чинники регіональних диспропорцій у процесі переходу до ринку та трансформаційної економіки. Здійснено порівняльний аналіз статистичних даних щодо перерозподілу економічного потенціалу регіонів, розвитку малого підприємництва, диференціації регіонів за показниками експорту-імпорту, розподілу регіонів України за розміром нарахованої середньомісячної заробітної плати та рівня безробіття.

Ключові слова: регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку, регіональна економічна політика, диференціація регіонів за основними показниками економічного розвитку, чинники регіональних диспропорцій.

I. Вступ. Ключовою проблемою, що сформувалася в Україні протягом останніх п'ятнадцяти років і потребує поетапного вирішення, є зростання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та низька економічна активність в них. Поетапне зменшення рівня територіальної диференціації економічного розвитку та соціальне забезпечення громадян належить до пріоритетних завдань державної регіональної політики України. Сьогодні суттєві регіональні диспропорції перетворилися на гальмівний чинник забезпечення високих темпів економічного зростання на всій території держави.

Суттєва регіональна диференціація за економічними, соціальними, а тепер - і за суспільно-політичними параметрами розвитку сформувалася в Україні впродовж тривалого часу внаслідок дії природних, історичних, економічних, управлінських чинників. Однак протягом останніх 15 років ця диференціація характеризувалася безпрецедентним зростанням.

II. Постановка завдання. У період розгортання ринкових трансформаційних процесів, що супроводжувалися гострою соціально-економічною кризою, зусилля держави були спрямовані на забезпечення стабілізації мак-

роекономічної ситуації, а це доволі часто суперечило інтересам збалансованого регіонального розвитку. Слід зазначити, що такий вибір пріоритетів був практично безальтернативним в умовах кризи. Так само як закономірним стало посилення уваги до проблем регіонального розвитку в період забезпечення макроекономічної стабілізації та економічного зростання в останні 5-6 років. Саме такий вибір пріоритетів характерний і для більшості європейських країн, де роль і завдання регіональної політики у кожен період розвитку визначаються вибором між загальнонаціональною ефективністю і «міжрегіональною справедливістю». Пріоритет загальнонаціональній ефективності надається у періоди застою і економічного спаду, а «міжрегіональній справедливості» – у періоди економічного зростання.

III. Результати дослідження. Сьогодні в Україні відбувається територіальний перерозподіл економічного потенціалу – зосередження його у найпотужніших регіонах. За результатами 2001-2002 років, у 6 регіонах (Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській областях та місті Києві) було зосереджено 48,4 % основних засобів країни, 52,5 % виробництва валової доданої вартості, 62,5 % виробництва промислової продукції, 48,5 % обсягу інвестицій в основний капітал. Для порівняння: в 1996 році у цих регіонах вироблялося 45,8 % ВДВ.

Постійно зростає міжрегіональна диференціація за узагальнюючим індикатором рівня економічного розвитку – показником обсягу виробництва валової доданої вартості на одну особу. Якщо в 1996 році максимальний показник виробництва ВДВ на одну особу (м. Київ) перевищував мінімальний показник (Закарпатська область) у 2,7 раза, то в 2001 році співвідношення між показниками м. Києва (11,9 тис. грн) та Чернівецької області (2,0 тис. грн) досягло в 5,9 раза. Крім Києва, ще тільки 5 регіонів перевищують середньоукраїнський рівень цього показника

– Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська та Полтавська області. Особливо слід відзначити відрив, що швидко зростає за даним показником м. Києва від усіх інших регіонів. Зокрема обсяг ВДВ на одну особу в порівнянних цінах збільшився у м. Києві в 2001 р. порівняно з 1996 р. на 48,2 %, у той час як середній приріст по Україні становив 14,9 %.

Збільшується диференціація між регіонами за результатами діяльності промисловості. Питома вага Волинської, Закарпатської, Кіровоградської, Тернопільської, Херсонської, Чернівецької областей та м. Севастополь не досягає 1,0% від загального промислового виробництва по країні. Варіація показника виробництва промислової продукції на одну особу впродовж останніх років перевищує 10 разів. За результатами першого півріччя 2003 року це співвідношення становило в 12,3 раза (для порівняння: у 1990 р. – в 2,6 раз). Економіку значної частини регіонів сьогодні визначають одна-дві галузі, що є сировинними або виробляють проміжну та низькотехнологічну продукцію. Це спричиняє низьку конкурентоспроможність окремих регіонів на зовнішніх ринках: питома вага 10 регіонів у загальноукраїнському експорті не перевищує одного відсотка.

У 2002 році після трирічного зростання лише трьом регіонам – м. Києву, Одеській та Запорізькій областям вдалося досягнути і перевищити обсяги промислового виробництва (в порівнянних цінах), які були зафіксовані в 1990 році. Водночас в АР Крим, Житомирській, Кіровоградській, Сумській областях обсяг промислового виробництва не досягнув навіть половини, а ще у 8 регіонах – 60 % рівня 1990 р. Зростання виробництва спричинило значну активізацію в усіх регіонах діяльності у галузі будівництва. В 2003 р. приріст обсягу підрядних робіт у будівництві в 7 регіонах перевищував 40%, а ще в 3 регіонах – 30%. У 2004 р. приріст цього показника в 3 регіонах становив понад 60 %, ще в 6 регіонах – понад 20 %.

Необхідно зазначити, що показники темпів зростання у промисловості та будівництві у 2004 р. були нижчими, ніж у 2003 р., що обумовлено не в останню чергу складними політичними процесами в країні восени і в грудні 2004 року. Це підтверджує відомий висновок, що важливим чинником економі-

чного зростання є суспільно-політична стабільність в державі.

Не сприяє поліпшенню ситуації в регіонах рівень інституційних перетворень в економіці, зокрема розвиток малого підприємництва та ринкової інфраструктури. Станом на початок 2003 р. 44,3 % загальної кількості малих підприємств було зосереджено лише у 5 регіонах: м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській та Львівській областях. На малих підприємствах цих регіонів працювало 40,1 % працівників всіх малих підприємств України.

При цьому найвагомніше місце посідають малі підприємства в економіці Закарпатської, Чернівецької, Тернопільської, та Івано-Франківської області, де їх частка у загальних обсягах виробництва продукції (робіт, послуг) становить 15 % – 20 % при середній величині цього показника по Україні 7,3 %. Найменшою була питома вага малих підприємств у обсягах виробництва продукції у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській областях (3,5 % – 5,5 %).

Залишається значною диспропорція в розвитку інфраструктури підтримки малого підприємництва по регіонах України. Насамперед це стосується таких об'єктів інформаційно-консультативної галузі, як бізнес-центри та бізнес-інкубатори. Недостатність послуг, що ними надаються, відсутність чіткої координації з упорядкування функцій різних об'єктів інфраструктури з боку місцевих органів влади значною мірою перешкоджають формуванню сприятливого підприємницького середовища в регіонах.

На диференціацію економічного розвитку вплинули кардинальні зміни, що відбулися у структурі власності на регіональному рівні внаслідок упровадження нових форм господарювання. У результаті приватизаційних процесів суттєво зменшилася частка державного сектору економіки. Диференційований він і в регіональному розрізі: виробництво двох третин товарів і надання послуг у половині регіонів здійснюють приватизовані підприємства. Практично втрачений безпосередній адміністративний вплив органів місцевої влади на суб'єкти господарювання, зникли важелі прямого втручання влади в їх діяльність. Дедалі більшої ваги у регіонах набувають новостворені підприєм-

ницькі структури, недержавні організації, їхні об'єднання. На формування доходів на регіональному рівні зростає вплив недержавного сектору: за рахунок його діяльності забезпечується понад 65 % доходів бюджетів усіх рівнів. Реформування в аграрному секторі пов'язане з встановленням нових відносин між місцевою владою і суб'єктами господарювання у сільській місцевості.

Залишається й досі значною диференціація регіонів за показниками експорту та імпорту – питома вага Волинської, Житомирської, Кіровоградської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей та м. Севастополя в експорті та імпорті не перевищує одного відсотка. У той же час питома вага трьох регіонів – Донецької, Дніпропетровської та Запорізької областей – у загальноукраїнському експорті становить 44,6 % і складається з сировини або виробництва проміжної та низькотехнологічної продукції.

Збільшилася регіональна асиметрія за інвестиціями в основний капітал. Регіони суттєво відрізняються можливостями щодо залучення інвестицій. За обсягом інвестицій в основний капітал на одну особу станом на початок 2003 року різниця між максимальним (м. Ки-їв - 2252,6 грн) і мінімальним (Тернопільська область – 281,5 грн) значеннями становила 8 разів. Понад третина (34,6 %) прямих іноземних інвестицій була зосереджена у м. Києві. За обсягом залучених у регіон іноземних інвестицій на одну особу різниця між регіонами (м. Київ - 709,1 дол. США та Чернівецька область - 16,4 дол. США) досягала 43,2 раза. Така ситуація є свідченням низької інвестиційної привабливості більшості регіонів.

У 10 регіонах питома вага прямих іноземних інвестицій не перевищує 1 % від загальноукраїнського показника. Для значної частини регіонів характерні потенційні можливості розвитку сільського господарства (проте вони не використовуються) та занепад промисловості, низький рівень розвитку сектору послуг.

Після отримання деякими регіонами статусу територій пріоритетного розвитку в 1999-2000 рр., що передбачає пільги в оподаткуванні для інвесторів, динаміка залучення інвестицій у ці регіони дещо зросла, проте майже 80 % інвестицій припадає на До-

нецьку область, у тому числі на Донецьк (половина інвестицій). Загалом практично всі регіони характеризуються надзвичайно низькою інвестиційною привабливістю.

Одночасно з активізацією економічної діяльності відбувалося деяке покращання соціальних параметрів розвитку регіонів. Зокрема, в 2004 р. в усіх регіонах збільшився розмір середньомісячної заробітної плати, в 24 регіонах приріст становив понад 20 %. При цьому регіональна диференціація темпів зростання є незначною, що, на наш погляд, обумовлено реалізацією єдиної державної політики підвищення заробітної плати у бюджетній сфері. Суттєва регіональна диференціація за розміром середньомісячної заробітної плати обумовлена структурними особливостями економіки регіонів. Варіація у 2004 р. становила 2,5 раза (рис. 1).

Економічне зростання закономірно відобразилося у зменшенні масштабів безробіття, але поки що не супроводжується відповідним скороченням його тривалості. Середньомісячна чисельність зареєстрованих незайнятих громадян, які мали статус безробітних, становила за 9 місяців 2004 р. 993,9 тис. осіб, або 4,9% економічно активного населення працездатного віку. Спостерігається значна диференціація цього показника за регіонами де рівень зареєстрованого безробіття коливається від 10,5% у Тернопільській та 7,8% у Рівненській і Чернівецькій областях, до 0,6% у м. Київ.

Рівень безробіття населення, визначений за методологією МОП, у цілому по країні скоротився з 8,7% до 7,8%, у міського населення – з 8,8% до 8,1%, у сільській місцевості відповідно з 8,5% до 7,2% (Рис. 2). Серед населення працездатного віку рівень безробіття за методологією МОП складав 8,4%. Однак зазначена динаміка виглядає дещо неоднозначною, якщо врахувати, що протягом 2002-2004 років зменшувалась кількість економічно активного населення. Так, станом на 1 листопада 2004 р. в Україні налічувалось 22217 тис. осіб економічно активного населення, що на 1,8% менше рівня 2003 р. і на 2,5% – рівня 2002 р. Поряд з цим, спостерігається поступове зменшення частки осіб працездатного віку у загальній кількості економічно активного населення (з 93,15% у 2003 р. до 92,12% за 9 місяців 2004 р.). Нерівномірно у регіональному розрізі змінюва-

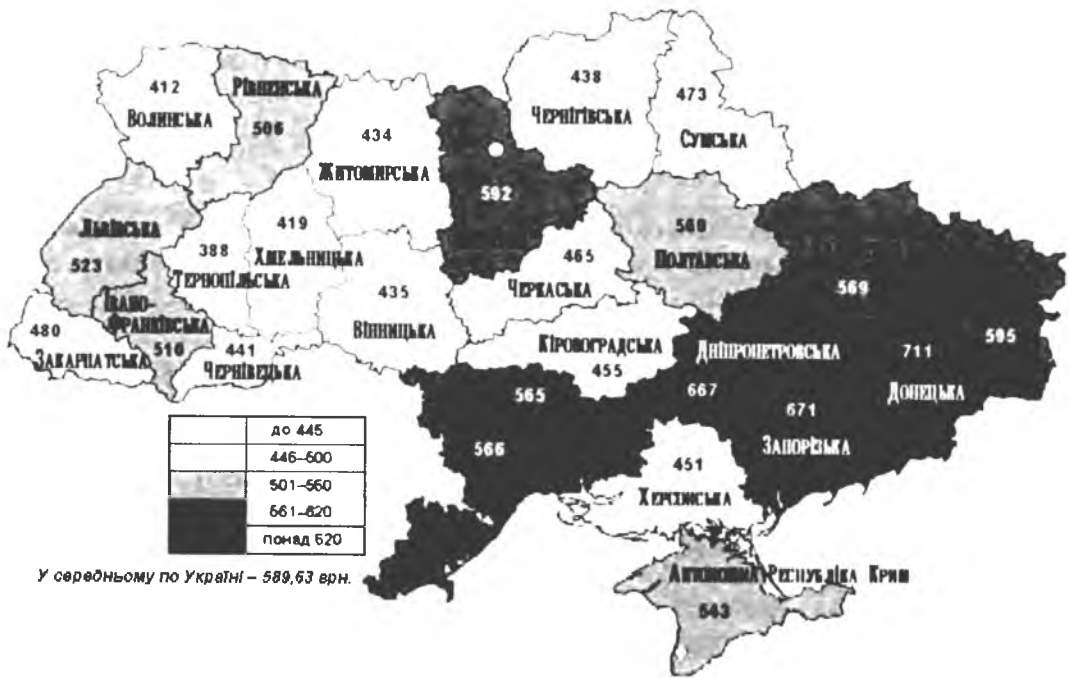

Рис. 1. Розподіл регіонів України за розміром нарахованої у 2004 р. середньомісячної заробітної плати

лась також чисельність безробітних. Найбільше зниження кількості безробітних за 9 місяців 2004 р. відбулося у Харківській (на 38%), Запорізькій (на 30%), Київській (на 29%), Чернігівській та Івано-Франківській (на 28%) областях. Водночас значне збільшення кількості безробітних спостері-

галось у Чернівецькій (32%), Вінницькій (25%), Черкаській (16%) областях та у м. Київ (19%). Зазначені неоднорідні тенденції могли значною мірою вплинути на загальну динаміку показника безробіття, тому не можна говорити однозначно про позитивну закономірність у цьому аспекті.

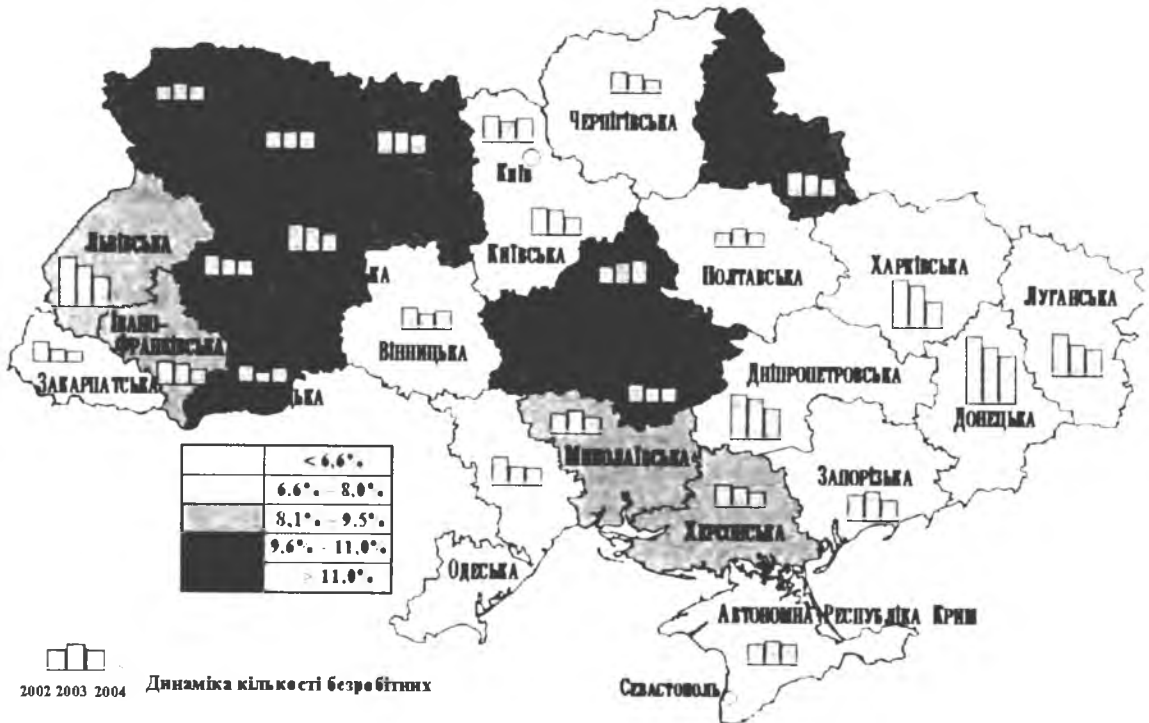

Рис. 2. Розподіл регіонів України за рівнем безробіття, визначеного за методологією МОП (станом на 01.11.2004 р.)

Яскраво характеризує динаміку диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів відхилення між максимальним та мінімальним значенням низки показників, які наведені в таблиці 1.

темність у застосовуванні механізмів впливу держави на розвиток регіонів.

Слід зазначити, що незважаючи на негативні тенденції останні роки характери-

Таблиця 1

Співвідношення максимального та мінімального значення показників соціально-економічного розвитку регіону у розрахунку на одну особу (без урахування м. Києва)

Показник	2001		2002		2003	
	мін	макс	мін	макс	мін	макс
Промислова продукція (фактичні ціни), грн	Закарпатська - 773.1	Дніпропетровська - 3597.2	Чернівецька - 848.0	Дніпропетровська - 8400.4	Чернівецька - 959.9	Запорізька - 10471.5
Продукція сільськогосподарства (порівняльні ціни), грн	Луганська - 585.0	Кіровоградська - 2322.1	Луганська - 635.0	Кіровоградська - 2386.7	Донецька - 575.0	Кіровоградська - 1999.5
Інвестиції в основний капітал (фактичні ціни), грн	Житомирська - 233.7	Одеська - 997.5	Тернопільська - 280.7	Полтавська - 1131.5	Тернопільська - 103.4	Київська - 1619.9
Прямі іноземні інвестиції, дол. США	Чернівецька - 14.0	Київська - 225.5	Чернівецька - 18.1	Київська - 232.9	Чернівецька - 22.6	Київська - 263.0
Надходження податків і платежів до бюджетів усіх рівнів, грн	Тернопільська - 276.3	Полтавська - 1206.7	Тернопільська - 317.4	Полтавська - 1417.7	Тернопільська - 376.5	Полтавська - 1569.1
Заробітна плата, грн	Тернопільська - 189.7	Донецька - 383.1	Тернопільська - 237.1	Донецька - 451.5	Тернопільська - 365.5	Запорізька - 626.2

IV. Висновки. Головними чинниками поглиблення регіональних диспропорцій у процесі переходу до ринку та за умов економічної кризи стали:

- різні ступені адаптованості окремих регіонів з різною структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції;
- збереження галузевого принципу управління економікою, надання державної підтримки переважно базовим галузям, які мають високий ступінь територіальної локалізації;
- недостатній рівень внутрішньої кооперації виробництва між регіонами України;
- послаблення ролі держави щодо регулювання та стимулювання регіонального розвитку;
- реформування системи державного управління шляхом децентралізації, що відбувалося за відсутності достатньої нормативно-правової бази і супроводжувалося вагомим впливом суб'єктивних чинників у взаємодії центральної і регіональної влади;
- незавершеність механізму бюджетного регулювання, яке аж до 2000 року здійснювалося переважно на основі двосторонніх домовленостей окремих територій і центру;
- недостатня обґрунтованість та несис-

зуються й уповільненням темпів регіональних диспропорцій та поступовим їх зменшенням за окремими показниками.

Проте, у цілому позитивні тенденції економічного розвитку регіонів протягом 2002-2006 років автоматично не призвели до пом'якшення міжрегіональних диспропорцій. А тому озв'язання цієї проблеми потребує розроблення і реалізації комплексу заходів щодо активного впливу держави на процеси регіонального розвитку.

1. Павлюк А. П. Територіальна динаміка України / За ред. В. А. Поповкіна: Монографія. – К.: НІСД, 1996. – 97 с.

2. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2002 рік / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – К.: Міленіум, 2003. – 211 с.

3. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональне дослідження: Монографія. – К.: Видавництво УАДУ, 2001. – 112 с.

4. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2003 рік / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – К.: Вид-во НДЕІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, 2004. – 252 с.

5. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році: Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 472 с.

6. Україна у цифрах 2005. Статистичний довідник / За ред. Осауленка О.Г. Державний комітет статистики України. К.: Консультант 2006. – 248 с.

In the article the principal reasons of regional disproportions in the process of transition to the market and functioning in the conditions of economic crisis are lighted up. The comparative statistical data analysis is

carried out in relation to the redistribution of economic potential of regions, development of small enterprise, differentiation of regions after the indexes of export-import, asymmetric character of direct foreign investments and investments in the fixed assets, distributing of regions of Ukraine on the size of the charged extra average monthly wages and unemployment rate.

Зотова О.О.

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЗА ДОХОДАМИ В УКРАЇНІ

Дана стаття містить аналіз диференціації населення України за доходами, основний акцент зроблено на особливостях розширування за типом місцевості та регіонами проживання. В результаті дослідження встановлено основні причини та тенденції розвитку процесів розширування населення за доходами.

Ключові слова: диференціація, нерівність населення за доходами, децильний коефіцієнт диференціації, доходи, витрати, розширування населення.

I. Вступ. Проблема різкої диференціації населення за доходами як один із негативних наслідків економічної кризи в Україні на початку становлення державності сьогодні залишається досить гострою і сприяє поглибленню багатьох соціальних проблем, росту соціальної напруги у суспільстві. Навіть загальне зростання рівня життя населення в Україні в останні роки не зменшило поляризацію в українському суспільстві, де найбагатші продовжують віддалятися від бідних, великі міста від сільської місцевості, а регіони від центру. Так, у післякризовий період, починаючи з 2000 року, значення основних коефіцієнтів, що оцінюють ступінь нерівності за рівнем матеріального добробуту у суспільстві, не тільки не зменшилися, а й навпаки зросли.

II. Постановка завдання. Ігнорування радянським керівництвом проблеми диференціації та нерівності в країні у радянські часи зумовило те, що її дослідження вітчизняними науковцями знаходилося у занепаді і поновились лише після розвалу Союзу. Сьогодні на пострадянському просторі вивченням проблеми поглиблення диференціації та

нерівності населення за доходами активно займаються російські вчені – найбільш комплексні дослідження у цій області належать таким російським економістам, як Шевяков О.Ю., Кірута О.Я та ін. В Україні вивченням аспектів диференціації населення за доходами займалися Ревенко А.П., Новіков В.М., Лібанова Е.М. Але згадані дослідження українських учених з проблеми диференціації населення охоплюють проблему майнової диференціації населення країни загалом і регіональний аспект у них не розглядається досить глибоко і системно.

Саме тому метою даної статті є оцінка диференціації українського населення за рівнем доходів розрізі місцевості проживання та на регіональному рівні. Для досягнення визначеної мети в рамках даного дослідження передбачається вирішення завдань: а) аналіз диференціації за доходами серед населення різних типів місцевості проживання та різних регіонів; б) визначення особливостей та проблем диференціації серед населення на регіональному рівні в Україні.

III. Результати. Місцевість проживання на сьогодні в Україні є одним із найбільш впливових факторів, що обумовлює рівень матеріальної забезпеченості населення. Саме різниця у рівні життя населення міста і села сьогодні робить значний вклад у формування загальної нерівності в Україні. Так, у 2005 році значення децильного коефіцієнту диференціації за рівнем сукупних еквівалентних витрат складає 3,6 рази, а коефіцієнту фондів – 6,4, тобто найбагатші 10% населення України споживають в середньому у 6,4 рази більше, ніж найбідніші 10%. Але ступінь розширування серед населення змінюється прямо пропорційно розміру населеного пункту.